

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ В УМОВАХ УНІВЕРСИТЕТУ

Статтю присвячено дослідженню шляхів та засобів формування професійної культури майбутніх соціальних працівників. Визначаються основні організаційні та психолого-педагогічні умови професійної підготовки студентів за фахом «Соціальна робота» з урахуванням особливостей їх професійної культури.

Ключові слова: соціальна робота, майбутній соціальний працівник, професійна культура, професійна підготовка, професійні вміння та навички, розвиток.

Статья посвящена исследованию путей и средств формирования профессиональной культуры будущих социальных работников. Определяются основные организационные и психолого-педагогические условия профессиональной подготовки студентов по специальности «Социальная работа» с учетом особенностей их профессиональной культуры.

Ключевые слова: социальная работа, будущий социальный работник, профессиональная культура, профессиональная подготовка, профессиональные умения и навыки, развитие.

This research paper focuses on the research of ways and methods which form professional culture of future social workers. Here determines the main organizational, psychological and pedagogical conditions of 'Social work' students' professional skills taking into account the peculiarities of their professional culture.

Key words: social work, future social worker, professional culture, professional training, professional ability and skills, development.

Успішність професійної діяльності значною мірою залежить від того, наскільки індивідуально-психологічні особливості фахівця відповідають вимогам професії, наскільки повно особистість сприймає вимоги, цінності, традиції, норми і правила поведінки, відпрацьовані у певному професійному середовищі. Це дає підстави говорити про специфіку культури різних професійних груп людей.

Особливе значення для України має новостворений інститут соціальної роботи, зорієнтований на сприяння особистості в задоволенні її потреб та реалізації можливостей в усіх сферах життєдіяльності для успішної адаптації до умов і вимог сучасного суспільства. У зв'язку з цим зростає увага до професійної підготовки фахівців з соціальної роботи.

Соціальна робота являє собою один із найбільш багатопланових та трудомістких видів професійної діяльності у сфері «людина –

людина», належить до найважчих «професій допомоги». Високий ступінь відповідальності за прийняття рішень, інтенсивний вплив стресових факторів у процесі взаємодії з клієнтом, що має особливі потреби та складні життєві обставини, зумовлює загрозу професійних ризиків у соціальній роботі, зокрема, синдрому «вигорання» через особисту незахищеність фахівця, а тому вимагає від нього певних професійно важливих якостей, високого рівня особистісної зрілості та професійної культури. Вищезазначене свідчить про *актуальність* дослідження основних шляхів, засобів та умов формування професійної культури майбутніх соціальних працівників у процесі їх якісної професійної та особистісної підготовки у вищому навчальному закладі.

Вивченню професійної культури майбутніх фахівців різних професій присвячені праці А.О. Деркача [1], Л.С. Колмогорової [5], Є.О. Клімова, Г.І. Марасанова, Г.О. Балла, О.Г. Видри, З.Л. Стано-

вських, П.С. Перепелиці, В.В. Рибалки [10], Н.І. Волошко, О.В. Проскури, О.В. Винославської.

Питання, пов'язані з особистісно-професійним розвитком соціальних працівників, висвітлюються в дослідженнях Є.І. Холостової, Г.П. Медведєвої, Н.Б. Шмельової, А.Й. Капської [3], О.Г. Карпенко [4], І.Д. Зверєвої, І.І. Миговича, Т.В. Семігіної, А.М. Бойко, І.М. Григи, Н.В. Кабаченко, Н.Б. Бондаренко.

Що ж стосується феномена професійної культури майбутнього соціального працівника, то в літературі можна знайти лише окремі його фрагменти. Поки що серед науковців не існує одностайності щодо розуміння сутності та структури професійної культури майбутніх соціальних працівників, питання шляхів та засобів її формування в умовах університету не знайшли достатнього відображення у психолого-педагогічних дослідженнях.

З огляду на вищесказане, *метою* даної публікації є виявлення та обґрунтування ефективних шляхів, засобів та психолого-педагогічних умов формування професійної культури майбутніх соціальних працівників для вдосконалення їх професійної підготовки у вищому навчальному закладі.

Залежно від об'єкта, з яким співвідноситься культура, виділяють культуру всього суспільства, певної професійної групи та культуру окремої особистості. У психологічних дослідженнях культура особистості розглядається як «система знань, поглядів, переконань, умінь, навичок, що сприяють використанню накопиченої соціальної інформації і трансляції її у всі аспекти життєдіяльності» [1, с. 556].

Ми будемо розглядати поняття *культури* як рівень оволодіння певною галуззю знань чи діяльності в суб'єктивному розумінні – тобто як особистісне утворення, системи норм і цінностей, спосіб життя, ступінь досконалості в розвитку відповідної професійної та особистісної сфери конкретної людини. Відмітимо, що у визначення загального поняття культури входять, як невід'ємні, його професійні складові.

Теорія та практика певної професії як система знань, умінь і навичок є феноменом культури, що дає підстави стверджувати існування професійної культури. За визначенням, яке надає культурологічний словник, професійна культура «характеризує рівень і якість професійної діяльності, які залежать від соціально-економічного стану суспільства й сумлінності в оволодінні певними знаннями, навичками конкретної професії та їх практичному використанні» [6, с. 173]. На думку А.Й. Капської, професійна культура, крім необхідних знань, умінь та навичок включає в себе певні особистісні якості, норми ставлення до різних складових професійної діяльності [3].

Нааявні професії, у сфері діяльності яких чітко не розмежовуються різні підсистеми загальної культури особистості. Однією з них є професія соціального працівника, для якого поняття «професійна культура» є ширшим, порівняно з

культурою професійної праці, оскільки цілий ряд особистісних якостей, зокрема морально-духовних, проявляються ним і за межами професійної діяльності.

Для розуміння її сутності важливим є застосування декількох підходів: аксіологічного, особистісного та діяльнісного. *Аксіологічний* підхід до визначення поняття «професійна культура соціального працівника» дозволяє виявити цінності, на які орієнтується соціальна робота; *діяльнісний* – досліджувати засоби і способи соціальної роботи як діяльності, що забезпечує реалізацію цих цінностей; *особистісний* – виявити актуальні властивості особистості соціального працівника-професіонала як суб'єкта, що саморозвивається [3].

Спираючись на теоретичні розробки вищезгаданих дослідників, довідникові джерела з культурології, можна визначити професійну культуру як невід'ємну частину загальної культури особистості, складне структурне утворення, що базується на свідомому засвоєнні, безперервному розвитку та використанні цілісної системи спеціальних професійних знань, умінь та навичок, цінностей, професійно важливих якостей для високоєфективної професійної діяльності в ситуаціях, що потребують мобілізації глибинних особистісних ресурсів фахівця з соціальної роботи.

На основі досліджень В.А. Нікітіна, А.О. Деркача, Л.С. Колмогорової, В.В. Рибалки, А.Й. Капської, О.Г. Карпенко виокремимо основні складові професійної культури майбутнього соціального працівника, якими є: професійна грамотність, професійна компетентність, мотиваційно-ціннісний та емоційно-почуттєвий компоненти. Слід враховувати, що ці компоненти професійної культури в цілому взаємопов'язані, а міжкомпонентні зв'язки взаємообумовлені.

Для формування професійної культури першочергове значення має мотивація саморозвитку та особистісного зростання майбутнього соціального працівника. Як зазначає А.О. Деркач, «особистість має оволодіти здатністю до проектування саморозвитку і до організації в межах своєї професійної діяльності умов для самореалізації» [1, с. 575]. Підвищення рівня професійної культури розглядається як результат удосконалення творчого й особистісного потенціалу фахівця. При цьому необхідно враховувати наступне:

- процес формування професійної культури включається в загальну систему професійної підготовки майбутнього соціального працівника та охоплює роботу за інтересами у позанавчальній діяльності;
- у процесі її формування здійснюється комплексний підхід до особистості майбутнього фахівця з урахуванням його особистих якостей, потреб, нахилів, психологічної і професійної готовності до здійснення практичної соціальної роботи;
- формування професійної культури має здійснюватися цілеспрямовано, постійно і систематично;

- становлення професійної культури є цілісним процесом, що характеризується єдністю розвитку всіх її компонентів (психологічної грамотності, психологічної компетентності, мотиваційно-ціннісного та емоційно-почуттєвого компонентів) у процесі професійної підготовки та у позанавчальній діяльності;
- зміст, форми і методи формування мають забезпечувати майбутньому соціальному працівнику можливості та умови практичної перевірки своїх професійних можливостей у соціальній роботі та повсякденному житті;
- в оптимізації процесу формування у майбутніх соціальних працівників професійної культури повинен бути зацікавлений увесь педагогічний колектив університету;
- формування професійної культури майбутнього соціального працівника – процес тривалий і багатоаспектний, що продовжується і після закінчення ВНЗ.

Створення оптимальної моделі підготовки соціальних працівників із урахуванням динаміки розвитку їх професійної культури можливе лише зі впровадженням особистісного підходу у процес навчання, оскільки провідним завданням вищої школи все-таки є підготовка гармонійно розвинутої особистості фахівця.

Як відомо, відношення студентів до навчання залежить від їх ставлення до викладача, а це, у свою чергу, пов'язано зі спроможністю останнього вибудувати відповідні суб'єкт-суб'єктні відносини, основані на довірі та прищеплюванні любові до певної дисципліни. При цьому, будь-яка інноваційна педагогічна технологія буде марною, якщо не матиме у своєму підґрунті особливої позиції, установки викладача, що їх застосовує. На нашу думку, основні принципи гуманістичної освіти і моделі «людиноцентричного навчання» К. Роджерса [11] та А. Маслоу [8] якнайкраще відповідають завданню особистісного розвитку майбутнього соціального працівника у процесі професійної підготовки і можуть стати концептуальною основою формування його професійної культури. Наведемо їх у узагальненому вигляді.

1. Мета отримання освіти полягає в самоактуалізації, яка передбачає задоволення базових потреб (у безпеці, соціальній приналежності, гідності, любові та повазі), досягненні психологічного здоров'я, відкритті власного покликання, знаходженні справи свого життя. А. Маслоу зазначає: «Одним із завдань освіти має бути навчання, тому що життя являє собою цінність» [8, с. 183], а також навчання тому, що значить «бути людиною».

2. Важливим є створення таких психолого-педагогічних умов, за яких студент може зайняти активну особисту позицію і в повній мірі розкрити себе як суб'єкта навчальної діяльності. Гармонійно організоване освітнє середовище передбачає допомогу студентові в самореалізації, у розкритті і розвитку особистісного потенціалу,

у «прийнятті і освоєнні власної свободи та відповідальності за життєві вибори» [2, с. 133].

3. Навчання має приносити радість, при цьому важливим є набуття студентами досвіду радісних переживань, тобто тих рідкісних моментів повної задоволеності, які А. Маслоу називає «піковими переживаннями».

4. Важливою функцією викладача є його вміння сприяти студентам в ефективному і творчому освоєнні інформації, в розвитку критичного осмислення здобутої інформації. Тому викладач має стати фасилітатором (з англ. *facilitate* – полегшувати, допомагати, сприяти), тобто тим, хто сприяє, полегшує, допомагає вчитися. Викладач-фасилітатор розподіляє зі студентами відповідальність за процес навчання, він «повністю довіряє їх здібностям самостійно мислити і самостійно навчатися» [11, с. 302]. Таким чином, студент стає учасником організації і здійснення процесу навчання, виробляє свою власну програму навчання у співробітництві з іншими.

5. Оскільки у процесі професійної підготовки центром тяжіння стає студент, який активно вибудовує свій навчальний процес, необхідно організувати викладання не як трансляцію інформації, а як активізацію процесів усвідомленого навчання. Важливим завданням вищої школи є навчити вчитися, привити студентам смак до самостійного пошуку та отримання нових знань. У зв'язку з цим «навчальний курс вважається успішно завершеним не тоді, коли студент засвоїв все те, про що хотів дізнатися, але тоді, коли він значно просунувся вперед у засвоєнні того, як вчити те, про що він хоче дізнатися» [11, с. 303].

6. Основними установками викладача-фасилітатора можуть бути: конгруентність (відкритість), безумовне позитивне прийняття студента, довіра, а також емпатичне розуміння та безоціночне ставлення до нього («тріада Роджерса»). Важливою є оптимізація міжособистісних взаємин у системі «студент – викладач», які мають будуватися на суб'єкт-суб'єктних засадах і здійснюватися на рівні «дорослий – дорослий» згідно з концепцією Е. Берна. «Оптимальні» особистісно-орієнтовані взаємини, за В.І. Юрченком, забезпечують дотримання психологічних умов для самоствердження і самореалізації студента як майбутнього фахівця [12, с. 104].

7. Важливими для кожного студента є зворотний зв'язок у процесі оцінювання результатів його навчання, супервізії замість критики, а також створення емоційно-психологічного клімату, який сприяє виникненню почуття психологічної захищеності, зняттю надмірного хвилювання в ситуації випробування. Слід поважати в кожному особистість, незважаючи на те, як він учиться (ставлячи «двійку» на іспиті, неприпустимо принижувати гідність, пристижувати за типом помсти і т. д.).

Головну роль у реалізації вищевикладених концептуальних положень та принципів гуманістичної освіти для формування професійної культури

майбутнього соціального працівника відводимо психологічному забезпеченню навчально-виховного процесу, а також позанавчальної діяльності. Під «психологічним забезпеченням» розуміють «науково обгрунтовану багатопланову систему заходів з реалізації досягнень психологічної науки» [7, с. 83] у певній установі. Вона використовується у ВНЗ з метою підтримання психологічного здоров'я студентів і професорсько-викладацького складу на рівні, адекватному її позитивному впливу на навчально-виховний процес та партнерське спілкування викладачів і студентів. Використання методів психології при підготовці соціального працівника сприяє також саморозвитку його особистості та подоланню власних проблем і кризових станів.

У дослідженнях останніх років прослідковується ідея провідної ролі гармонійно організованого освітнього середовища як «джерела, простору життєдіяльності, що живить розвиток особистості» [2, с. 131]. У зв'язку з цим для нас важливо розуміти, які організаційні та психолого-педагогічні умови сприяють розвитку психологічної культури студента-соціального працівника як продуктивного, діяльного професіонала за покликанням, своєрідного «агента» змін у житті свого клієнта, що сприяє його розвитку та самореалізації.

Традиційна лекційно-семінарська система освіти сприяє формуванню тільки когнітивної складової професійної культури (професійної грамотності) майбутнього фахівця. В сучасних умовах доцільно обгрунтувати і запровадити певні організаційні форми, аби надати процесу розвитку професійної культури більшої цілеспрямованості й ефективності.

У зв'язку з цим О.Г. Карпенко наголошує на необхідності застосування інтегративного методу навчання. Обгрунтуванням цьому стало те, що, вивчаючи окремі дисципліни, студенти не лише осмислюють основи соціальної професії, а й вивчають чимало питань, пов'язаних із гармонією людських стосунків, навчаються жити у мирі з собою та іншими людьми. Тому спеціальні дисципліни повинні пропонуватися в інтегруючому варіанті [4, с. 55].

Особливо ефективним є запровадження в навчальний процес вузу нетрадиційних форм організації навчання та активних методів роботи, зокрема тренінгової форми занять. «Групи психологічного тренінгу створюють для студентів умови отримання особистісного досвіду і тим самим полегшують розвиток самосвідомості. Під час занять формуються стійкі комплекси особистісних властивостей» [2, с. 133].

Для підвищення ефективності процесу формування професійної культури майбутніх соціальних працівників, на нашу думку, необхідно забезпечити наступні організаційні та психолого-педагогічні умови:

1) формування внутрішньої мотивації, потреби, стійкої установки саморозвитку професійної культури;

- 2) фасилітація процесів усвідомленого активного професійно спрямованого навчання;
- 3) комплексне використання інноваційних педагогічних технологій та інтерактивних методів навчання на заняттях з професійно орієнтованих дисциплін;
- 4) урахування особистісно-орієнтованого підходу як базової ціннісної орієнтації, що визначає стратегію взаємодії викладача і студента;
- 5) оптимізація міжособистісних взаємин у системі «студент – викладач», суб'єкт-суб'єктний характер цих відносин;
- 6) створення емоційного клімату, що сприяє виникненню почуття психологічної захищеності;
- 7) поєднання навчальної та позааудиторної діяльності для розвитку структурних компонентів професійної культури в органічній єдності.

Майбутній фахівець із соціальної роботи має бути включений у систему виховного впливу вищої школи на належному рівні. Формування професійної культури займає важливе місце в системі педагогічного керівництва всебічним розвитком особистості студента в освітньому просторі.

Таким чином, професійна культура у загальному тлумаченні – це сукупність спеціальних теоретичних знань, практичних умінь та навичок, пов'язаних з конкретним видом праці, а також професійно-етичних якостей, що відповідають вимогам до представника професії. У контексті теми дослідження професійну культуру слід розглядати як інтегральну якість особистості соціального працівника, що є передумовою його ефективної професійної діяльності та метою професійного самовдосконалення.

Професійна культура соціального працівника має формуватися завдяки цілеспрямованим впливам на його особистість у сфері освіти через розкриття можливостей студента, формування його мотивів, професійно значущих якостей у процесі цілеспрямованої взаємодії на рівні «педагог – студент». Основні принципи гуманістичної освіти та моделі «людиноцентричного навчання» можуть стати концептуальною основою формування професійної культури майбутніх соціальних працівників у процесі їх професійної підготовки. Головним завданням ВНЗ при цьому є створення організаційних та психолого-педагогічних умов для розвитку творчої особистості, суб'єкта власного життя, здатного на самостійне вироблення позитивних ідей, гуманне ставлення до людей.

Підвищення рівня професійної культури студентів може здійснюватися через механізм оптимізації їхніх взаємин із викладачами завдяки реалізації особистісно-орієнтованої моделі взаємодії між ними, використання інтерактивних методів навчання. Освітній простір у цілому має стати джерелом саморозвитку та безперервного самовдосконалення майбутнього соціального працівника, природним наслідком якого будуть зміни в напрямку підвищення рівня його професійної культури.

Дослідивши шляхи, засоби та умови розвитку професійної культури майбутніх соціальних працівників, ми плануємо охарактеризувати

розроблену технологію її формування і перевірити ефективність останньої через впровадження у процес професійної підготовки студентів спеціальності «соціальна робота».

ЛІТЕРАТУРА

1. Деркач А.А. Акмеологические основы развития профессионала. – М.: Издательство Московского психолого-социального института. – Воронеж: НПО «МОДЭК», 2004. – 752 с.
2. Вильданова Ф.З. Образовательное пространство как источник саморазвития личности студента // Прикладная психология. – 2002. – № 5-6. – С.131-134.
3. Капська А.Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю: Навчально-методичний посібник. – К.: УДЦССМ, 2001. – 220 с.
4. Карпенко О.Г. Професійне становлення соціального працівника: Навчально-методичний посібник. – К.: ДЦССМ, 2004. – 164 с.
5. Колмогорова Л.С. Становление психологической культуры школьника // Вопросы психологии. – 1999. – № 1. – С. 83-91.
6. Корінний М.М., Шевченко В.Ф. Короткий енциклопедичний словник з культури. – К.: Україна, 2003. – 384 с.
7. Минигалиева М.Р. Психологические аспекты в деятельности социального работника // Вестник психосоциальной и коррекционно-реабилитационной работы. – 2001. – № 1. – С. 72-86.
8. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы. – М.: Смысл, 1999. – 425 с.
9. Реан А.А. Акмеология личности // Психологический журнал. – 2000. – Т. 21. – № 3. – С. 88-95.
10. Розвиток психологічної культури учнівської молоді в системі неперервної професійної освіти: Навчально-методичний посібник / За ред. В.В. Рибалки. – К.: ІПППО України, 2005. – 298 с.
11. Роджерс К., Фрейберг Д. Свобода учиться. – М.: «Смысл», 2002. – 527 с.
12. Юрченко В. Оптимізація взаємин у системі «Студент – викладач» // Освіта і управління. – Т. 1. – 1997. – № 3. – С. 103-110.

Рецензенти: к.пед.н., доцент Клименюк Н.В.;
д.пед.н., професор Букач М.М.

© Гусак В.М., 2010

Стаття надійшла до редколегії 26.05.2010 р.